

המקל שהוחזק בשני קצותיו¹

השיקולים שהובילו את הנהגת
החמאס להצהיר במהלך שנות
ה־90 על ההפרדה בין הזרוע
הפוליטית לזרוע הצבאית

סרן ש'
קצין מודיעין

הצבאית של האחים המוסלמים, הרי מתחילת שנות ה-90 ואילך החלו בכיריה לציין בראיונות לכלי התקשורת כי הזרוע הצבאית מופרדת מאחותה הפוליטית, וכי היא פועלת על-פי היררכיה נפרדת ללא תלות במייסדים ובמנהיגים.⁵ ההתבטאויות ברוח הזאת הלכו והתחזקו בעקבות השינויים שחלו באופי הפיגועים שהוציאה התנועה לפועל: בתחילה היא פעלה בצורה מקומית נגד כוחות צבא, אך בשלב מסוים היא החלה לבצע פיגועי התאבדות בלב שטח ישראל. כמו כן הושפעו ההתבטאויות האלה מהתקדמות המגעים בין ישראל לאש"ף החל מהחתימה על הסכם אוסלו א' בספטמבר 1993. מה היו המניעים שהובילו את הנהגת החמאס לצאת בהצהרות על עצמאות פעילותה של הזרוע הצבאית? האם ייתכן שמנגנון ששימש ועודנו משמש הזרוע הביצועית של ארגון דתי, המושתת על החלטות של דמויות מפתח ובנוי בצורה פירמידלית מובהקת, יפעל על דעת עצמו? מתי הוסרה כליל ההפרדה המדוברת בראיונות שנתנו בכירי התנועה לעיתונות הערבית, והוכח כי הפעילות מנוהלת על-ידי העומדים בראש הפירמידה? בשאלות האלה עוסק המאמר שלהלן.

תנועת החמאס נוסדה במהלך פגישה לילית שהתקיימה בביתו בעזה של שייח' אחמד אסמאעיל יאסין ב-11 בדצמבר 1987

היסודות האידיאולוגיים והחברתיים של החמאס

ייתכן שהתבוננות בעקרונות שעל בסיסם הושתתו היסודות הראשוניים שהובילו להקמת החמאס תראה כי עקרון ההיררכיה ומעורבותו של השייח' יאסין בכל הפעילויות בתנועה היו מובנים כבר מתחילת פעילותו בשטחים, אך גם תסביר מדוע היה צורך לקוט מדיניות של הפרדה בין הזרועות השונות. ייסודה של תנועת החמאס בדצמבר 1987 לא בא למלא מצב של ריק שהיה קיים בקרב האוכלוסייה הפלסטינית בשטחים, אלא היה תוצאה של עשרות שנות פעילות חברתית וצבאית של השייח' אחמד יאסין ושל נאמניו תחת חסותו של ארגון האחים המוסלמים.

את ארגון האחים המוסלמים הקים במצרים ב-1928 חסן עבד ארחמן אלבנא, בן למשפחה ענייה מהכפר מחמודיה, שגדל והתחנך על הקוראן. אלבנא נמנה עם הזרם הרפורמיסטי באיסלאם, המאמין כי הקמתה של מדינת הלכה מוסלמית היא פונקציה של שינוי שינוי מלמטה למעלה בעקבות פעילות

בשומרון ובחבל עזה - לבין חלקם השני של הדברים על כך שהארגון על כלל זרועותיו פועל בצורה היררכית ומסודרת ועל-פי המדיניות הכללית. הסתירה הזאת מאפיינת את התנהלות החמאס בכלי התקשורת מיום שהוקמה התנועה.

הצורך שבעטיו נוהגים בכירי התנועה בחוסר ודאות מכוון שכזה נעוץ בנסיבות היסטוריות שהיו קיימות שנים רבות טרם הקמת התנועה וכן בנסיבות שליוו את מקימיה בימים שבהם החלו לצבור את כוחם הציבורי בשטחי יהודה, שומרון וחבל עזה.

תנועת החמאס נוסדה במהלך פגישה לילית שהתקיימה בביתו בעזה של שייח' אחמד אסמאעיל יאסין ב-11 בדצמבר 1987. בפגישה נכחו שישה אישים נוספים תושבי רצועת עזה.³ על אף הרושם שנוצר כאילו התנועה צמחה בן לילה, חשוב לציין כי זו הוקמה על יסודות איתנים, שכמה מהם היו קיימים עוד מתום מלחמת ששת הימים ותחילת השלטון הישראלי על השטחים וחלקם התפתחו בתקופות מאוחרות יותר ועד יום כינונה של התנועה. גם היסודות האלה לא צמחו יש מאין, אלא נשענו על עקרונותיו של חסן אלבנא, מקים תנועת האחים המוסלמים במצרים, שביקש להרחיק את מדינתו מתהליך ההתמערבות ולחזור לכונן מדינת מוסלמית כהלכתה.

הצורך להשתמש במדיניות כזאת של דו-משמעות בעת מתן ראיונות לכלי התקשורת השונים התגבש עוד יותר בשנים שלאחר הקמת התנועה, אז התרחשו מרבית האירועים שעיצבו אותה כפי שהיא מוכרת כיום. בשנתיים הראשונות לכינונה פעלו בכירי התנועה כדי לייצבה במעמד של נושאת הדגל הירוק במאבק נגד ישראל ושל יורשת הפתיח, שהוביל את המאבק עד אותה נקודת הזמן. כחודש לאחר ייסוד תנועת החמאס החליטו ראשיה להקים זרוע של התנועה ביהודה ובשומרון כדי שתייצג את עקרונותיה באזורים האלה ותרחיב את הפעילות באזורים שנוח מהם להיכנס לשטח ישראל.⁴

באוגוסט 1988 פירסמה תנועת החמאס את אמנתה, המגדירה את קווי היסוד במאבקה נגד "האויב הציוני". אולם בעקבות גל מעצרים שנערך במאי 1989, שעם עצוריו נמנה שיח' יאסין, נאלצו בכיריה לבצע שינוי במבנה התנועה. התהליך המדיני שהחל בין ישראל לפלסטינים ב-1991, ושבקבותיו החלו גורמים נוספים לעסוק בסכסוך הישראלי-פלסטיני, הוא זה שחייב את התנועה לבצע שינוי נוסף בפעילותה ובהתנהגות בכיריה.

בין השינויים שבוצעו בקרב הנהגת התנועה בשל הנסיבות שתוארו לעיל בלט השינוי בהתבטאויות הפומביות בכל הנוגע לזיקה שבין הנהגה הפוליטית לזרוע הצבאית. אם בתחילת פעילותה נאמר באופן מפורש כי תנועת חמאס היא הזרוע

מבוא

"[הלשכה המדינית של החמאס] כלל אינה עוסקת בפעילות צבאית. ההנהגה הצבאית יושבת בתוך [פלסטין], שם נמצאת זירת הפעילות הצבאית... תנועת החמאס מנהלת את ענייניה בצורה מורכבת, כך שלא מתאפשר למקבל החלטות הצבאי, הפוליטי או הכלכלי לקבל החלטות במקביל. כל המהלכים של התנועה מתבצעים בהתבסס על המדיניות הכללית ללא יוצא מן הכלל". כך התבטא חאלד משעל, ראש הלשכה המדינית של החמאס, בראיון לעיתון "דאר אלחייאת" ב-31 בדצמבר 2003, בעיצומה של אינתיפאדת אלאקצא.² בולטת הסתירה בין חלקם הראשון של דברי משעל - על אודות ההפרדה הברורה בין הפעילות הפוליטית של התנועה לבין הפעילות הצבאית המתנהלת ביהודה,

חברתית ומדינית ארוכת טווח.⁶ על בסיס האמונה הזאת הקים אלבנא את התנועה, שיסודותיה נשענו על עקרונ קירוב הלבבות (דעוה) ועל הקריאה ללימוד הדת ולהטפה.

הסניף הראשון של האחים המוסלמים בארץ ישראל הוקם בירושלים ב־1945, ועד מהרה החל הארגון להתפשט לערים ולכפרים ברחבי הארץ. סניפי הארגון פעלו באזורים האלה בתחומי החברה והתרבות וכמעט שלא עסקו בפעילות צבאית־לאומנית.

לאחר מלחמת העצמאות ועד מלחמת ששת הימים הייתה פעילותה של התנועה בארץ ישראל תלויה ביחסים של המשטרים ששלטו על שטחי הארץ. ברצועת עזה השליטה מצרים משטר צבאי נוקשה, שדיכא את נציגי התנועה שפעלו שם כפי שדוכאו בכירי התנועה בקהיר.⁷ הדיכוי המצרי הלך וגבר החל מ־1949, אז הוצאה התנועה מחוץ לחוק במצרים, לאחר שהחלה לנקוט פעולות אלימות נגד המשטר בראשות מנהיגה החדש, סיד קטב, שירש את מקומו של אלבנא עם הירצחו שנה קודם לכן. ב־1965 הגיע הדיכוי לשיאו עם הוצאתם להורג של קטב ושל בכירים נוספים ועם מעצרים של מאות מפעילי התנועה. אלה הואשמו בקשירת קשר להפלת משטרו של ג'מאל עבד אנאצר, נשיא מצרים. בין העצורים היה גם אחמד איסמאעיל יאסין, שברח מארץ ישראל עם משפחתו למצרים ב־1948 והיה לפעיל בתנועה.⁸ בגדה המערבית, שבה שלטה ירדן, הייתה הפעילות חופשית יותר.

השינוי המהותי שאיפשר לסניפי התנועה בשטחים לחזור לפעילות התרחש בעקבות מלחמת ששת הימים, עת עברו השטחים לשליטת ישראל. השחרור מעול המצרים והירדנים וחיבור שטחי יהודה ושומרון ורצועת עזה תחת שלטון אחד איפשרו לאנשי הסניפים לשקמם ולהתחיל לפעול בקרב האוכלוסייה. במשך כחמש שנים פעלו אנשי האחים המוסלמים ברצועה, ובראשם שיחי יאסין, לחדש את התשתית שנפגעה בדיכוי המצרי. הם הקימו מוסדות ופעלו ברוח התנועה במצרים, היא רוח הדעוה. במהלך אותן השנים הוקמו גם המוסדות המרכזיים של התנועה, שאיפשרו להפיץ את תורתה בקרב האוכלוסייה, ובראשם המרכז האיסלאמי, שריכוזו תחתיו כמה שלוחות משנה.⁹ מסוף שנות ה־70 ועד להכרזה על הקמתה של תנועת החמאס הרחיבו מוסדות האחים המוסלמים ברצועת עזה את פעילותם, הקימו מוסדות חינוך, השתלבו בארגונים מקצועיים והשתלטו על האוניברסיטה האיסלאמית בעזה, שהייתה עד אז מוסד שווהה באופן מובהק עם אש"ף.

השיחי יאסין ניווט את מהלכיו על־פי הניסיון שצבר בתקופת פעילותו במצרים. הוא ידע כי אם

מראות האינתיפאדה | שחרור יותר מאלף מחבלים במסגרת "עסקת ג'יבריל" איפשר לחמאס לחזור לפעילות אלימה

ינהיג תנועה הדוגלת בקו חברתי־תרבותי, היא לא תסבול מנחת זרועו של השלטון על אף היותה תנועה איסלאמית. הניסיון הזה, לצד הדבקות בדרכיהם של חסן אלבנא ושל סיד קטב, הוביל את השיחי לפעול להקמת זרוע צבאית חשאית וממודרת שתפעל בשם התנועה נגד יעדים שונים. יש לציין שבצעד הזה נטל השיחי סיכון, שכן באותה התקופה הפעיל סניף האחים המוסלמים בראשותו גופים חברתיים רבים, היה ממוסד ומוכר היטב בקרב אוכלוסיית הרצועה וכן היה מוכר היטב בחוגים הערביים הבין־לאומיים הן בשל היותו כפוף לארגון־האם בירדן והן לאור העובדה שקיבל סיוע כספי מאגודות צדקה בערב הסעודית.¹⁰ לאור זאת עלתה האפשרות שכל פעילות צבאית שתבוצע נגד ישראל תקושר באופן אוטומטי לפעילות החברתית של התנועה וייתכן שתביא לחיסול המערכת שנבנתה במהלך השנים האלה. שיחי יאסין הבין כי כדי להימנע מכך יש ליצור - לפחות למראית עין - הפרדה בין הגופים הוותיקים לבין הגוף החדש.

היסודות הצבאיים

במרס 1983, לאחר טבח סברה ושתילה וקריסת אש"ף בלבנון, החליט שיחי יאסין להקים גוף צבאי, שבבוא הזמן יילחם נגד ישראל.¹¹ בהתאם לכללי ההיררכיה ביקש השיחי לקבל אישור ליוזמתו מהארגון־האם בירדן. האישור התקבל במהלך פגישה בין שליח מטעמו של השיחי לבין נציג האחים המוסלמים בפרלמנט של ירדן. בפגישה הוחלט להקים את הארגון החדש, והוא קיבל את השם "אלמוג'אהידון אלפלסטיניווי".¹² במשך השנה

הראשונה להקמתו פעלו בכירי הארגון לגייס פעילים לשורותיו וכן עמלו לרכוש נשק. לשם כך הם באו במגע עם סוחרי סמים פלסטינים, שהיו ערוץ קשר עם סוחרי נשק יהודים וערבים ישראלים.

שאיפותיו של שיחי יאסין נגדעו ביוני 1984, אז הוצא נגדו צו מעצר על פעילותו, ונחשפו בביתו ובמסגד הסמוך לו מצבורי נשק גדולים. חקירת השיחי הובילה למעצרים של שאר פעילי הזרוע, ואלה נשפטו עימו לתקופות מאסר ארוכות בכלא הישראלי.¹³ על אף העובדה שהזרוע הצבאית החדשה לא הספיקה לבצע פעולות רבות במהלך שנת קיומה, הקמתה הניחה את היסודות הראשוניים לגופים דומים שעתידיים היו לבוא אחריה וכן לאלה שעליהם הוקמה תנועת החמאס.

ההזדמנות הראשונה לשקם את הפעילות האלימה הגיעה 11 חודשים לאחר מעצר השיחי יאסין ואנשיו. במסגרת "עסקת ג'יבריל", שבמסגרתה שיחררה ישראל יותר מ־1,000 מחבלים, שוחרר השיחי ממאסרו, ולאחר שהוחזר לרצועת עזה, הוא הטיל את הטיפול במרכז האיסלאמי על פעיל חמאס מצפון הרצועה, בעוד הוא עצמו חזר לפעילות החשאית. ב־1986 הקים השיחי ארגון חדש - מגיד (ראשי התיבות של מג'מועת ג'יהאד ואדעוה, חברת הג'יהאד והדעוה). עיקר פעילותו של הארגון הופנתה כלפי פנים, נגד רמת המוסר הירודה של החברה הפלסטינית ונגד שיתוף הפעולה של גורמים בחברה עם המודיעין הישראלי.¹⁴ גם הפעם היה זה השיחי יאסין שהחליט אישית מי יהיו האנשים שיבינו את מנגנון הביטחון החדש של התנועה. לראשות המנגנון הוא מינה שניים מאנשי המרכז האיסלאמי, שעמדו בראש אגודת הסטודנטים באוניברסיטת אל־אזהר. את האחד מינה שיחי יאסין לאחראי על הפעילות בצפון רצועת עזה ואת האחר - על הפעילות בדרום הרצועה והנחה אותם אישית לגייס פעילים נוספים. כמו כן התווה את האופן שבו יפעל הארגון ואת תצורת הקשר בין הפעילים עצמם.¹⁵

במהלך 1987 פעלו אנשי מגיד נגד מספר רב של חשודים בשיתוף פעולה, חקרו רבים ואף הוציאו כמה מהם להורג. את המעשים האלה הם הצדיקו באמצעות פסק הלכה בחתימתו של שיחי יאסין שהתיר להם לעשות כן בשם האיסלאם. בסופה של אותה השנה, עם פרוץ האינתיפאדה הראשונה, הוקמה תנועת החמאס.

ערב הקמתה של תנועת החמאס היה אפוא סניף פלסטיני של האחים המוסלמים מורכב משתי זרועות: הזרוע הראשונה הייתה זו שסיפקה את הצרכים הסוציאליים הבסיסיים של התושבים במקום המנהל האזרחי ומוסדות אש"ף ובכך יצרה רובד תומכים נרחב לפעילות התנועה. באותו שלב כבר היה המנגנון החברתי של התנועה מושרש

היטב מכדי שניתן יהיה לחסלו כליל, אם כי הוא עדיין היה חשוף לאפשרות שייפגע בשל הפעילות הצבאית. הפעילות הזאת באה לידי ביטוי בזרוע השנייה, הביטחונית-צבאית האלימה, שמעלליה ותפקידיה היו ידועים לכלל הציבור, ושדאגה להעביר את המסר המרכזי של האחים המוסלמים: הצורך לשמור על המוסר (כפי שהוא מוגדר בהלכה המוסלמית) ולחזור אל הדת.

מהתבוננות במבנה הזה עולה העובדה החשובה שבקצה הפירמידה עמדה קבוצה מצומצמת של פעילים, ובראשם שייחי אחמד יאסין. מחקירות השייחי ומחקירות פעילים שנעצרו עימו עלה שהוא שלט באופן אישי וישיר - יחד עם קבוצת המייסדים של התנועה - בכל תהליך והליך, מהקטן ועד הגדול, בתחומים החברתיים-הסברתיים ובתחום הצבאי כאחד ללא הבדל והפרדה. על-פי העולה מהתמונה הזאת, ערב הקמתה של תנועת החמאס לא הייתה כל הפרדה בין הזרועות השונות - לא בפועל ולא למראית עין, והפעילות בוצעה על-פי הנחייתם של מי שעמדו בראש הפירמידה.

שנות הפעילות הראשונות עד מעצר השייחי יאסין

השנתיים הראשונות לאחר ייסודה של תנועת החמאס היו רצופות אירועים שחיבו את בכירי החמאס לכלכל מחדש את צעדיהם ואת צעדיה של התנועה כולה. כפי שכבר צוין לעיל, תנועת החמאס הוקמה כדי להוביל בגלוי את הפעילות הצבאית של האחים המוסלמים בפלסטין נגד ישראל במסגרת האינתיפאדה וכן כדי להיות משקל נגד במישור הפנימי לאש"ף ולזרוע הצבאית שלו. המנגנון הצבאי, שעל הקמתו הכריזה תנועת החמאס בכרוז שהופץ ב-14 בדצמבר 1987, הוקם למעשה כחצי שנה קודם לכן על היסודות המוקפאים של אלמוג'איהידון אלפלסטיניון ובהתאם להנחיה ישירה של שייחי יאסין. המנגנון פוצל לשניים, לפי חלוקה גיאוגרפית, בראשות צלאח שחאדה ועבד אלעזיז רנתיסי, פעילים ותיקים בתנועה, שלאחר מכן היו חלק משבעת מייסדי החמאס ומאותה הקבוצה המצומצמת שניהלה עם שייחי יאסין את התנועה. גם במקרה זה השייחי הוא שהכתיב את המתווה לגיוס הפעילים ולפעילות של התנועה, כפי שעשה כמה שנים קודם לכן.¹⁶

1988 היא נקודת ציון חשובה בהתפתחות התנועה הן ברמה הפנימית והן מבחינת מיקומה במפת העשייה הפלסטינית. בינואר של אותה השנה קיים שייחי יאסין פגישה בעלת חשיבות מכרעת לתנועה עם ג'מיל חמאמי, מראשי האחים המוסלמים בגדה המערבית, ובסופה הסכימו השניים להקים זרוע של התנועה בגדה.¹⁷ באוגוסט החלה תנועת החמאס

לפעול בתוקף התפקיד שנטלה על עצמה: להיות תנועת הגג המרכזת את פעילות האחים המוסלמים בשטחים. כבר באותו החודש פורסמה אמנת התנועה, שהגדירה את מצעה, את דרכי פעילותה ואת יחסי הגומלין שלה עם הגורמים הסובבים אותה. סיסמת התנועה, כפי שהיא מובאת בסעיף שמונה של האמנה, מתמצתת את מהות התנועה ההולכת בדרכי האיסלאם תוך שימוש בג'יהאד.¹⁸ בעקבות פרסום האמנה עצרה ישראל כבר באותו החודש רבים מבכירי התנועה, אך לא את שייחי יאסין. כתוצאה מגל המעצרים נאלץ השייחי לבנות מחדש את התנועה ולמנות פעילים חדשים שימשיכו את פעילותה.

לאחר החתימה על הסכם אוסלו 'א' ב-1993 החליטו בכירי החמאס להנהיג מדיניות של "אלימות מבוקרת" כדי למנוע פעילות של מנגנוני הרשות נגד אנשי התנועה

בנובמבר 1988 הכריזה המועצה הלאומית הפלסטינית באלג'יר על רצונה להקים מדינה פלסטינית בשטחים. הצעד הזה הביא לעלייה במעמדו של אש"ף בשטחים וחייב את תנועת החמאס להתאים את עצמה למצב החדש כדי להחזיר לעצמה את קהל תומכיה מחד ולדבוק בדרכיה כפי שהן מפורטות באמנה מאידך.

במאי 1989 נעצר שייחי יאסין בפעם השנייה בשל מעורבותו בחטיפת החיילים אבי ספורטס ואילן סעדון ז"ל. עד למעצרו הוא שלט באופן ריכוזי על כלל פעילות התנועה.¹⁹ בעקבות מעצרו פעלו אנשי הארגון-האם מירדן לסדר פעם נוספת את מבנה התנועה בשטחים ויצרו מידור בין השכבות ובין הגופים השונים. באותו השלב החלו בכירי התנועה להרגיש את הלחץ הכבד של ישראל על כלל מוסדות התנועה - לחץ שבא לידי ביטוי במעצרים רבים ואף בסגירת המוסדות עצמם. ייתכן שהצעדים האלה הביאו להעלאת האפשרות כי תדרש הפרדה בין זרועות התנועה, לפחות ברמה ההצהרתית, כדי להקטין ככל שניתן את הפגיעה בה. כך או אחרת, לנגד עיניהם של ראשי התנועה עמד הרצון להמשיך בביסוס התנועה בשטחים תוך שמירה על רובד תומכים נרחב ולאחר מכן להמשיך במאבק נגד ישראל.²⁰

סביר להניח כי מנהיגי התנועה - אלה שמחוץ לשטחים ואלה שבתוכם - לא תיארו לעצמם בסוף שנות ה-80 כי בתוך שנים לא רבות הם ייאלצו להתאים פעם נוספת את עצמם ואת מהלכי התנועה

לתפנית מדינית גדולה. התפנית הזאת - הסכם אוסלו - חייבה את התנועה להמשיך להיאבק על מעמדה בציבור הפלסטיני, אך באותה הנשימה גם חייבה אותה להיזהר פי כמה בפעילותה ובהתבטאות בכיריה בשל הצטרפותם של גורמי לחץ נוספים לאזור, ובהם מעצמות-על ומדינות ערביות גדולות.

מאוסלו 'א' ועד אינתיפאדת אלקאצא

תהליך השלום בין ישראל לפלסטינים, שהחל בוועידת מדריד ב-1991, הכניס את התנועה לעידן חדש שחייב את בכיריה לבצע כמה שינויים ברמה הטקטית, ובהם היציאה בהצהרה על אודות ההפרדה בין הזרועות המדינית והצבאית.

הסכם אוסלו, שאחת מנגזרותיו הייתה הכרת אש"ף במדינת ישראל, גרם הלם לבכירי החמאס, שכן זו עמדה בסתירה גמורה לכותרת המאבק הפלסטיני ולאמנת התנועה, שקראה לגירוש ישראל מאדמות ההקדש. עד מהרה הבינו מנהיגי התנועה כי נוצר מצב חדש ומורכב, ואם לא יקבלו את ההחלטות הנכונות עלול הדבר להביא לכיליונם. הדילמה הראשונה של התנועה הייתה במישור הפנימי - ביחסים עם אש"ף ועם מוסדות הרשות הפלסטינית שהלכה ונבנתה ובהשפעותיה של הרשות על פעילותה של תנועת החמאס נגד ישראל. לאחר החתימה על הסכם אוסלו 'א' ב-1993 החליטו בכירי החמאס להנהיג מדיניות של "אלימות מבוקרת" כדי למנוע פעילות של מנגנוני הרשות נגד אנשי התנועה אך בה בעת להמשיך ולהוכיח לקהל נאמניה כי לא נטשה את דרכה.²¹

תגובת ישראל להמשך הפעילות הצבאית של החמאס הייתה משולשת: פעילות ישירה נגד אנשי החמאס בשטחים שלא נמסרו לידי הפלסטינים; הפעלת לחץ על הרשות הפלסטינית לעצור אנשי חמאס בשטחים שנמסרו לרשות; הפעלת לחץ על מדינות האיחוד האירופי, על מצרים ועל ירדן, שהיו חלק מהפטרונות של הרשות הנבנית, לדרוש מהרשות פעילות תקיפה נגד אנשי החמאס. הלחץ המשולש, שבשנים 1994-1999 אף הביא להתנגשויות אלימות בין אנשי הרשות לאנשי החמאס ברצועת עזה ולמעצר בכירי התנועה על-ידי מנגנוני הביטחון של הרשות, הוביל לא פעם את בכירי החמאס לצאת בהצהרות לתקשורת כי הזרוע הצבאית נבדלת מזו המדינית ופועלת בצורה עצמאית.

כך, לדוגמה, אמר שייחי יאסין בראיון לעיתון "אשרק אלאוסט" ב-19 באוגוסט 1999 כי על אף העובדה שעמדת החמאס בנוגע להמשך המאבק הצבאי ברורה, "הבנים של גדודי עז אדין אלקסאם, הזרוע הצבאית של החמאס, הם אלה שמחליטים מתי, איך ואיפה לבצע את פעילותם

של תנועת החמאס אימצה מדיניות של דלת פתוחה בפני כל צורות הפיגועים".²⁵

את ההוכחה כי את הפעילות הצבאית של החמאס באותה התקופה ניהלה ההנהגה הבכירה ביותר של התנועה סיפק צלאח שחאדה, שייסד ב־1988 את הזרוע הצבאית של החמאס וחזר לעמוד בראשה עם שחרורו מהכלא הישראלי ב־1999. ב־29 במאי 2002 פירסם אתר האינטרנט Islam Online ראיון עם שחאדה על הפעילות הצבאית של התנועה. במהלך הראיון נשאל שחאדה על המבנה הארגוני של גדודי עז אדין אלקסאם והשיב: "הגדודים באופן כללי הם צבא קטן הכפוף להחלטה פוליטית כמו כל צבא [אחר] בעולם... המנגנון הפוליטי לא אומר לנו עשך כן וכך ויבצעו את הפעולה הזו או ההיא, אלא המנגנון המדיני הוא ריבוני ביחס למנגנון הצבאי בכללותו, וההחלטה [של הדרג] המדיני שולטת על ההחלטה [של הדרג] הצבאי בלי שהוא מתערב בפעילות הצבאית".²⁶ שחאדה אישר בכך הלכה למעשה כי כל הפעילות מנווטת על־פי צו אחד, הוא צו ההנהגה הבכירה בראשות שיח' יאסין, גם אם ייתכן כי אינו בקיא בכל הפרטים כפי שהיה בימיו הראשונים של הארגון.

חוסר המעורבות לכאורה של שיח' יאסין בפרטי הפעילות ברצועה עומד בניגוד למעורבות של פעילי הנהגה בכירים בפעילות הצבאית שמקורה בשטחי הגדה. אחת ההוכחות למעורבות הזאת באה לידי ביטוי בפיגוע שסימל יותר מכל את שאיה של תקופת האלימות בין ישראל לבין הפלסטינים, פיגוע ליל הסדר במלון פארק בנתניה ב־27 במרס 2002 (30 הרגים, יותר מ־140 פצועים). מהחקירות שבוצעו לאחר הפיגוע עולה כי מי שעמד בראש ההתארגנות שהוציאה לפועל את הפיגוע היה עבאס אסיד, שהצהיר כי הוא עומד בראש הזרוע המדינית של התנועה בחברון, המופרדת מהזרוע הצבאית, ובחשאי עמד בעצמו בראש ההתארגנות הצבאית בעיר. תוצאות חקירתו של אסיד, שבמהלכה ציין כי את ההוראות לפעילותו קיבל ישירות מהלשכה המדינית של התנועה בדמשק, הוכיחו הלכה למעשה כי ההצהרות בנוגע להפרדה בין שתי הזרועות היו למראית עין בלבד ונבעו משיקולים אינטרסנטיים טהורים, ששיקפו את תמונת הלחצים שהפעילו הגורמים שהיו מעורבים בתהליך השלום.²⁷ המגמה האינטרסנטית הזאת היא שהובילה את בכירי התנועה מזמן הקמתה בדצמבר 1987, והיא תמשיך כנראה להובילה גם בעתיד.

סיכום

זה שני עשורים פועלת בשטחי יהודה, שומרון וחבל עזה אחת מתנועות ההתנגדות האיסלאמיות החזקות שנוסדו במזרח התיכון. זו השפיעה ועודנה

איש חמאס מפגין בשטחים | לאחר פרוץ האינתיפאדה הצהירו בכירי החמאס בכלי התקשורת כי הזרוע המדינית-הסברתית מופרדת מזו הצבאית, אך בפועל עסקו מנהיגי התנועה בהכוונתה ובתכנונה של הפעילות הצבאית

אירועי ספטמבר 2000, שהתלקחותם הייתה פועל יוצא של הוראה ישירה שנתן יאסר ערפאת, החזירו את בכירי החמאס אל ימיה הראשונים של האינתיפאדה הראשונה ואל הסיבות שהובילו להקמתה של התנועה, ובראשן הצורך להוביל את ההתנגדות האלימה נגד ישראל. הצורך הזה גבר עוד יותר משהפך ארגון החזבאללה לגורם נוסף שדירבן את האלימות ושהפך את העימות לתחרות בין ארגונית על בסיס דת בין השיעה לסונה.

גם לאחר פרוץ האינתיפאדה הצהירו בכירי החמאס בכלי התקשורת כי הזרוע המדינית-הסברתית מופרדת מזו הצבאית, אך בפועל עסקו מנהיגי התנועה בהכוונתה ובתכנונה של הפעילות הצבאית. הם גם הביעו תמיכה מלאה בפעילות הצבאית של אנשיהם. ברצועת עזה פקדו בכירי החמאס חדשות לבקרים את אולפני הטלוויזיה והתראיינו לערוצים ולעיתונים המובילים. שיח' יאסין, שנמנה עם ראשון המרואיינים, הוביל את הקו הקיצוני שקרא להמשך המאבק. למשל בראיון לאתר האינטרנט של התנועה לאחר הפיגוע בקו 2 בירושלים (19 באוגוסט 2003, 23 הרגים ויותר מ־130 פצועים), אמר שיח' יאסין: "אנו מוכנים למות מות קדושים, ועמנו יילחם באויב ויאלץ אותו לשלם מחיר כבד. אני מברך את הצעירים... עמנו חי ולוחם, וכל חפצו הוא להילחם, לנהל מלחמת קודש ולהגן עצמו".²⁴ בדומה ליאסין התראיינו רבות גם עבד אלעזיז רנטיסי. בינואר 2004, במהלך תקופה של רגיעה חסית בפיגועים, הוא ציין כי "ההנהגה המדינית

בהתאם לתנאים שבפניהם הם עומדים ובהתאם למשאבים העומדים לרשותם".²² אולם עברו של שיח' יאסין, מעורבותו האישית בעיצוב התנועה על כלל זרועותיה וכן מעורבותו האישית בתכנון פיגועים העלו כבר אז את הספק בנוגע לאמינות דבריו. העובדה שלאורך כל תקופת קיומה של תנועת החמאס פעלו אנשיה בהתאם להוראות שנתנו להם העומדים בראש הפירמידה הצביעה על כך שהמצב המתואר, שבו זרוע מרכזית בארגון כה חזק פועלת על דעת עצמה ועל־פי שיקול דעתם של מפקדיה, בכירים ככל שיהיו, אינו עומד במבחן ההיגיון המעשי. בהעדר ראיות חותכות היו אלה אירועי אינתיפאדת אלאקצא שהוכיחו באופן חד־משמעי כי הצהרותיהם של בכירי החמאס היו שקר שנועד ליצור שקט שיאפשר את המשך קיום התנועה.

הסרת המחיצות והחזרה לימי בראשית

פרוץ אינתיפאדת אלאקצא בשנת 2000 הסיר סופית את המחיצות שהניחו בכירי התנועה בהצהרותיהם לתקשורת בנוגע להפרדה בין הזרועות. משנת 1994, שבמהלכה פעלו מנגוני הרשות בצורה אינטנסבית נגד התנועה, ועד התפרצות האירועים, היו כמה מנעים מדיניים בין ישראל לבין הפלסטינים שחייבו את תנועת החמאס להמשיך לנהוג על־פי נוסחת "האלימות המבוקרת" ואף גרמו לה לנסות להשתלב בפעילות הפוליטית ברצועה באמצעות הקמתה של מפלגת ההצלה בדצמבר 1995.²³

ממשיכה להשפיע בצורה מכריעה על חייהם של התושבים הפלסטינים והישראלים כאחד. פריצתה המוצלחת והסוערת של תנועת החמאס לתודעה הציבורית של שני העמים כשבע לאחר פרוץ אירועי האינתיפאדה הראשונה התאפשרה הודות לפעילות ארוכת שנים שבמהלכה הוקמה התשתית החברתית של התנועה. זו סייעה לגייס את הרובד הרחב של הפעילים ושל התומכים שהחלו לפעול בשמה של התנועה עם כינונה.

תהליך הנחת היסודות, שארך מתום מלחמת ששת הימים ועד יום הקמת התנועה, התבצע בהנחייתו הישירה של אדם אחד, שיחי' אחמד איסמאעיל יאסין, שלמרות מגבלותיו הפיזיות הקשות בנה בצורה יסודית את התשתית הזאת, תוך שהוא מתבסס על עקרונותיה של תנועת האחים המוסלמים. את כל ההחלטות החשובות הנוגעות לתנועה הוא קיבל בעצמו, ובכלל זה ההחלטה לייסד את תנועת החמאס בדצמבר 1987 וההחלטה להקים לתנועה זרוע צבאית.

במהלך שנות פעילותו הצטרפה לשיחי' יאסין חבורה קטנה של פעילים מהאחים המוסלמים, וכמה מאלה הפכו ברבות הימים לחברים בקבוצה שהקימה את תנועת החמאס ותפסה בה את עמדות המפתח.

המעורבות העמוקה של בכירי התנועה בכל פעילות שבוצעה בשם התנועה הן בשנים שקדמו להקמתה והן בשנתיים הראשונות לפעילותה - עד גל המעצרים הגדול הראשון שביצעו כוחות הביטחון הישראליים - מציירת בפנינו תמונה של ארגון בעל מבנה פירמידלי מאורגן, שתהליך קבלת ההחלטות בו מתחיל מראש הפירמידה ויורד ממנה עד אחרון הפעילים דרך מערך מסודר של מפקדי משנה.

לאור התמונה הזאת של מבנה הארגון, שהונהג כך במשך שנים ארוכות, תמוהות היו הצהרותיהם של בכירי התנועה במהלך העשור האחרון של המאה ה-20 בנוגע לפעילותם העצמאית של גדודי עז אדין אלקסאם, הזרוע הצבאית של התנועה, נגד ישראל. אולם התבוננות במערך השיקולים הרחב שעמד בפני הנהגת התנועה מסבירה את הצורך בהצהרות האלה: הן נבעו ממערכת הלחצים שהופעלה על התנועה באותה התקופה - לחצים שיכלו להביא לכיליונה, לולא בחרו מנהיגיה בצעד הזה. מערכת הלחצים הזאת כללה פעולות סיכול ישראליות, התנגשויות עם מנגוני הרשות שנבנתה באותן השנים ומעורבות של גורמים אמריקניים, אירופיים וערביים.

מערכת הלחצים הזאת הביאה לא רק להפרדה למראית עין בין הזרוע הצבאית לזרוע המדינית של החמאס, אלא גם לאימוץ מדיניות של אלימות מבוקרת. המדיניות הזאת הורידה מצד אחד את הפרופיל אל מול המהלכים המדיניים שהתנהלו

בין הרשות לבין ישראל בתיווך בין-לאומי נרחב, אך מצד אחר שמרה על המעמד שרכשה לעצמה התנועה: מובילת המאבק נגד ישראל ותנועת האופוזיציה החזקה בשטחים. ניתן לראות בהחלטה לנהל את המאבק בשיטת האלימות המבוקרת הוכחה מובהקת לכך שגם באותה התקופה נשמר המבנה ההיררכי של התנועה, שכן הזרוע הצבאית פעלה בהתאם להחלטות שהתקבלו בראש הפירמידה.

גם אם נותרו ספקות כלשהן בנוגע למבנה האמיתי של תנועת החמאס, הרי אלה הוסרו לחלוטין בשנת 2000, כשפרצה אינתיפאדת אלאקצא. אז הופסקה מדיניות האלימות המבוקרת, הוסרו כל הרסנים במאבק נגד ישראל, ואנשי התנועה לא היססו לומר בגלוי בראיונות לכלי התקשורת שכל הפעילות מנוהלת ומכוונת על-פי החלטותיהם וברוח הצהרותיהם של בכירי התנועה ובראשם - עד לחיסולו - שיחי' אחמד יאסין. ההצהרות האלה לצד העלייה החדה בכמותם ובאיכותם של הפיגועים הוכיחו פעם נוספת את כוחה של הפירמידה, שיסודותיה הונחו לאחר מלחמת ששת הימים בצורה איתנה ויציבה.

בין אם יימשך המצב הזה ובין אם יחזור פעם נוספת לעידן שבו יהיה צורך בהתפלגויות תקשורתיות, יודעים אלה הנמנים עם הנהגת החמאס "בפנים" ו"בחוץ" כי לצד כל הצהרה שתצא מפיהם עומד המשפט, שאותו מכיר בעל פה כל חבר בתנועה והמופיע בסעיף 8 של אמנתה: "אללה הוא מטררתה, הנביא מופתה, הקוראן חוקתה, הג'יהאד נתיבה, והמוות למען אללה הוא הנעלה במשאלותיה". כל צעד מעבר למשפט הזה, גם אם ביצועו ייארך שנים, הוא בגדר טקטיקה ותו לא.

הערות

1. המאמר הזה היה במקורו עבודת פרו' סמינריון שנכתבה במסגרת הלימודים לתואר ראשון בחוג להיסטוריה של המזרח התיכון באוניברסיטת בר-אילן. המחבר מבקש להודות לד"ר אלעד בן-דרור על ההערות ועל ההארות שנתן במהלך כתיבת העבודה.
2. הראיון בן שבעת החלקים פורסם באתר "דאר אלחייאת", והציטוט מובא מהחלק השלישי. כתובת האתר: <http://english.daralhayat.com/Spec/12-2003/Article-20031231-ccc34157-c0a8-01ed-0076-de146376aa96/story.html>
3. שאול משעל ואברהם סלע, **זמן המאס - אלימות ופשרה**, ידיעות אחרונות, תל-אביב, 1999, עמ' 40.
4. יעקב חבקוק ושכיב צאלח, **טרור בשם האיסלאם**, משרד הביטחון, תל-אביב, 1999, עמ' 68.
5. משעל וסלע, **שם**, עמ' 219.
6. **שם**, עמ' 50.
7. **שם**, עמ' 38.

8. **שם**, עמ' 39.
9. **שם**, עמ' 39-40.
10. **שם**, עמ' 44.
11. אביבה שאבי רוני שקד, **חמאס: מאמנה באללה לדרך הטרור**, כתר, ירושלים, 1994, עמ' 76.
12. **שם**, עמ' 77.
13. **שם**, עמ' 78.
14. **שם**, עמ' 81.
15. **שם**.
16. **שם**, עמ' 128.
17. חבקוק וצאלח, **שם**, עמ' 68.
18. הסעיף השמיני של האמנה מביא את סיסמת התנועה: "אללה הוא מטררתה, הנביא מופתה, הקוראן חוקתה, הג'יהאד נתיבה, והמוות למען אללה הוא הנעלה במשאלותיה". הנוסח הערבי של האמנה הובא מכתובת האינטרנט <http://www.hashd.org/tr/hamas.htm>, והתרגום נלקח מתוך מתוך משעל וסלע, **שם**, עמ' 291.
19. Anat Kurz & Nahman Tal, *Hamas: Radical Islam in a National Struggle*, Tel Aviv, Jaffe Center for Strategic Studies, 1997, p. 17.
20. חבקוק וצאלח, **שם**, עמ' 74.
21. Shaul Mishal & Avraham Sela, *Hamas - A Behavioral Profile*, Tel Aviv, Tel Aviv University, 1997, p. 21.
22. Eli Karmon, "Hamas' Terrorism Strategy: Operational Limitations and Political Constrains", *Middle East Review of International Affairs*, Vol. 4, No. 1, March 2000, p. 6.
23. Mishal & Sela, *Ibid*, p. 50.
24. ההתבטאות הובאה באתר האינטרנט של חמאס ב-7 בספטמבר 2003. הציטוט לקוח מתוך דו"ח על אודות מעורבותו של שיחי' יאסין בטרור, שפורסם על-ידי מרכז המידע המודיעין ולטרור של המרכז למורשת המודיעין. כתובת המרכז: http://www.intelligence.org.il/sp/c_t/s_report/mar_f_04.htm
25. הציטוט מובא מראיון עם רנטיסי שפורסם באתר <http://nfc.msn.co.il/archive/001-D-37852-00.html?tag=21-19-46>
26. התרגום נלקח מאתר המכון לחקר תקשורת המזרח התיכון (ממרי), שפירסם קטעים מתוך הראיון עם שחאדה. הכתובת: <http://www.memri.org.il/memri/LoadArticlePage.asp?language-Hebrew&enttype-4&entid-691> המקורי: <http://www.islam-online.net/arabic/politics/2002/05/article25.shtml>
27. פירוט הממצאים שעלו בחקירתו של אסיד מופיע בדו"ח תחת הכותרת "רצח אזרחים בליל הסדר במלון 'פארק' בנתניה: אנטומיה של פעולת טרור רצחנית כמקרה מבחן לאופיה הטרוריסטי של החמאס ולמעורבות הנהגתה המדינית בפעילות מבצעית-טרוריסטית". הדו"ח פורסם על-ידי מרכז המידע המודיעין ולטרור של המרכז למורשת המודיעין באתר: http://www.intelligence.org.il/sp/sib3_04/park_hp.htm